

TM	Г. XXXII	Бр. 1	Стр. 135 - 148	Ниш	јануар - март	2008.
----	----------	-------	----------------	-----	---------------	-------

UDK 316.7(=214.58)(497.11-13)

Прегледни чланак

Примљено: 08.12.2007.

Владимир Цветковић

Ниш

СОЦИЈАЛНИ КОНТЕКСТ И ЖИЛАВОСТ РОМСКЕ КУЛТУРЕ

Резиме

Ромски културни образац се у свакодневном животу често доживљава као један од ослонаца и извора предрасуда према Ромима. Иако не експлицитно жилавост и херметичност овог обрасца су најчешће карактеристике које се налазе у позадини манифестованих предрасуда, као подразумевано стање или карактеристика ромских заједница. Анализа резултата истраживања у три града у јужне Србије поставља претпоставку жилавости и херметичности културног обрасца у шири социо-културни контекст и указује на разлике које су уочљиве између заједница које егзистирају у различитим окружењима.

Кључне речи: култура Рома, предрасуде према Ромима, социјални контекст и културне карактеристике

Стереотипи о Ромима у Србији су прилично униформни, перцепција већинског становништва у Војводини тешко да је битно различита од перцепције нерома јужне Србије када је ромска популација у питању. Велики део ових стереоптипа описује или почива на дерогативној квалификацији ромског начина живота, а површан поглед на типична ромска насеља у градовима или селима Србије често поткрепљује присутне стереотипе. Потврда стереотипа о Ромима се углавном налази у искуственим чињеницама које су очигледно доступне сваком и као такве најчешће површне (иако површно није нужно и погрешно). Једна затечена ситуација виђена оком обичног посматрача може бити резултат или производ различитих друштвених фактора, или имати потпуно другачије значење у зависности од контекста. А контекст у свакодневном животу често зависи од социјалног или културног положаја посматрача и од генералне тенденције људи

да се окружење симплификује и на тај начин смањи напор потрбан за сналажење у таквом окружењу. Рациона гледано индивидуи се не исплати провести превише времена у потрази за објашњењем нечега јер се уложено време и енергија, и знање као резултат често ирелевантни или неупотребљиви у свакодневном животу у практичном смислу. Стереотипи стога често представљају рационализацију једне димензије типичних животних ситуација пружајући нам упутства за брзо тумачење и деловање остављајући више времена за бављење ситуацијама које нису типичне. Нажалост, ова ефикасност има и своје негативне стране од којих је једна и формирање предрасуде, као негативних ставова према разним друштвеним групама или њиховим карактеристикама. Друга негативна страна огледа се у симплификацији која оставља мало простора за уочавање промена или дубљих димензија одређене друштвене појаве, или ситуације у окружењу, и адаптацију као резултат.

У случају Рома као индивидуа и као групе рационализација кроз стереотипе и предрасуде често води до солипсистичког аргумента: Роме између осталог препознајемо по карактеристичном животном стилу, а особености таквог животног стила се најчешће објашњавају као резултат "ромства", односно ексклузивног производа специфичног менталитета недељивог од индивидуе и ромске заједнице. Док оваква тврдња неоспорно садржи и одсликава и део истине, у оној мери у којој свако од нас учествује и изградњи карактеристика и идентитета групе у којој примарно обитавамо, она никако није комплетна. Једна од импликација овакве прецепције Рома је и индиректна претпоставка да Ромска заједница и понашање карактеристично за групу и припаднике групе постоје у социјалним оквирима као један изолован систем који јесте у интеракцији са околином, али где у исто време не постоји културна размена између заједнице и ширег социјалног окружења. Друга импликација јесте консеквентна претпоставка да је животни стил Рома толико јак да успева да се одупре и окружењу и околностима у којима Роми живе, те да тако могућност промене практично не постоји, или је минимална уколико је има.

Жилавост и херметичност обрасца

Пођимо од ситуације која почива на два горе наведена става: ромске заједнице су у културном погледу херметичне, а животни стил Рома је изузетно жилава категорија тако да не подлеже променама под утицајима ширег социо-културног окружења. Оваква интерпретација указује да се стереотипи о Ромима првенствено базирају на животној пракси Рома најчешће у махалама. Иако се феномен махале чини се релевантним за разумевање појаве и природе стереотипа о Ромима, прилаз који сам у овом раду одабрао бави се првенствено социјалним

условима и контекстом у којем ромске заједнице егзистирају, као колективи, а из којих индивидуе припадници тих колектива наступају, као и релације и природу тих релација у којима се положај Рома и етничке групе дефинише у ширем друштвеном контексту. Циљ ми је да укажем на нека ограничења која окружење поставља пред поменуте заједнице, и могућности које тим заједницама стоје на располагању у социјалном смислу. Тезу коју овим радом желим да обрадим, каже да жилавост "ромског начина живота" већим делом представља одговор на социјално окружење, а не како се то обично сматра производом ригидног културног обрасца. Иако овај аргумент није нити нов нити оригиналан компаративна анализа информација прикупљених на терену пружа прилику да се аргумент провери и евентуално допуни или коригује. У ту сврху користио сам резултате истраживања Ромских популација у три града у јужној Србији уз претпоставку да ће компарација заправо најбоље послужити сврси.

Идентитет једне социјалне групе је комплексна творевина која се састоји од великог броја правила, упутстава и вредности и комплексног система односа у којима се ова правила упутства и вредности налазе. Природа, односно обележја овог система су са једне стране у значајној мери одређена основним економским активностима припадника заједнице, односно начином на који се обезбеђује физичка егзистенција заједнице, имајући у виду спектар начина за обављање истог посла или постизање истог циља. Са друге стране, једна од битних одредница идентитета почива на разлици, односно посебности у односу на друге друштвене групе у окружењу. Динамика између "унутрашњег", односно дела идентитета који се ослања на економску праксу групе, и "спољашњег" дела идентитета који се ослања на позицију према другим социјалним групама, јесте у основи динамике између онога како се припадници групе међусобно виде у оквиру саме групе, и онога како себе виде у односу на припаднике других група. Ова два нивоа аутоперцепције почивају на два аспекта стварности у којој заједница живи а која су међусобно преплетена. У практичном смислу, интеракција између ова два аспекта стварности, иако се најчешће дешава на подсвесном нивоу, индивидуе снабдева упутствима о томе како се понашати у различитим животним ситуацијама. Ово запажање аналитичке природе отвара могућност за дубљу прецизнију и темељнију анализу опстајања елемената карактеристичних за Ромске заједнице у Србији. Овде се дакле нећу бавити стереотипима о Ромима већ елементима на које се стереотипи ослањају, и условима у којима ти елементи опстају и начин на који граде карактеристике које се доводе у везу са ромском заједницом.

Поређећи ромске заједнице у контексту социјалног окружења упутило ме је на поређење стања у различитим градовима, као различитим социјалним окружењима. Овакав је условљен једном од по-

лазних претпоставки. Ромске заједнице без обзира на заједничко етничко порекло уствари су саставни део социо-културног окружења који укључује и друге заједнице са којима Роми деле исти физички/географски простор. Отуда је, поред међусобне сличности за очекивати да постоје и значајне разлике међу ромским заједницама, бар у оној мери у којој можемо говорити о разликама између на пример јужносрбијанаца и шумадинаца. У случају овог рада, основни коришћени материјал били су интервјуи рађени са Ромима у Нишу, Прокупљу и Пироту у периоду октобар 2002 – јануар 2003, када је обављен највећи део од 72 разговора фтн, ради се о истраживачком пројекту *Економска култура Рома* финансираном од стране Института за отворено друштво из Будимпеште.

Ради задовољење основних животних потреба људи обављају разне економске активности. Начин односно правила под којима се те активности одвијају дефинисан је културним обрасцима социјалног окружења, и за очекивати је да су ови културни обрасци у већој или мањој мери разликују у различитим насеобинама. Резултати интервјуа које сам обавио упућују на закључак да се основне карактеристике и разлике у културним обрасцима код Рома у три града заиста и разликују. Ставови који су се појавили током разговора показали су постојање више или мање формираних образаца на основу којих је могуће извући закључке о вези између животног искуства и околности са једне стране, и културних модела и вредности везаних за рад и посао са друге. Разноликост у погледу социо-економског статуса (различити степен стручне спреме, старост, занимање...) отворила је поглед на проблем међугенерациских и разлика које се јављају као последица учествовања у економији са различитих животних позиција. Као што је то често случај, истраживање је дало неке одговоре али и отворило многа питања попут питања међугенерациских односа, или односа досељеника са косова и староседелца, што је нарочито видљиво у Нишу.

Поглед на градове

Истраживање је недвосмислено показало постојање везе између места становања и још више економског ангажмана, са проценама и ставовима везаним за економију и са културним обрасцима. Ова веза је очигледна ако упоредимо Роме из три града и разлике по питању неких основних животних и економских преференција. Тако са једне стране имамо Роме из Пирота међу којима готово да постоји консензус око тога да је трговина на бувљаку само привремена, околностима изнуђена појава и да ће се са нормализацијом политичке и економске ситуације већина поново вратити регуларним пословима, а са друге бројне нишке Роме који тек почињу да размишљају о томе да се свет и околности око њих мењају и да ће пре или касније

бити принуђени да потраже и неке друге начине за обезбеђивање прихода. Уз то у Пироту постоји јасна свест о различитости у односу на Рома у другима деловима земље која се огледа у тврдњи: *Код нас у Пироту Роми углавном раде, а од Нише надаље су колико знам на бувљаку...* Негде у средини налазе се Роми из Прокупља код којих је приметна извесна амбивалентност у ставовима и перцепцији пожељности између институционалног и ванинституционалног економског статуса.

Карактеристично за Пирот је да Роми живе стандардом који их готово не одваја од већинског српског становништва. Највећи број њих, по неким проценама 70 до 80 посто, ради или је радило у фирмама у граду. Поред материјалне сигурности која иде уз редовну плату, то је са собом повлачило и школовање и квалификације за посао. Може се слободно рећи да је радна социјализација Рома у Пироту ишла истим током као и социјализација Срба, тако да не постоје неке посебне културне норме или обрасци који би разликовали ове две групе. Важну улогу код пиротских Рома играли су породични занати и очуваност неких породичних образаца па постоји отворен канал преноса вредности и вештина са старијих генерација на млађе, те су тако и традиционалне вештине и занати увелико олакшали запошљавање Рома у Пироту. Такође је изражена и професионална идентификација а неки од карактеристичних одговора то потврђују:

"У ромској традицији је много важан рад и посао, научио сам од пријатеља и колега али зависи само од човека, раније је био други живот, они који су били занатлије радили су приватно, на пример молерски посао... има деце који су прихватили тај посао и раде. Не волим то што радим, више бих волео да радим само у фирми, да после посла дођем да одморим, да идем овамо, онамо. Али кад би могао да зарадим довољно, да не мора да радим и ово друго.

С обзиром да сам одувек слушао колико је важно да се ради ја мислим да је важно, од бабе и деде сам то слушао и код Рома се то понавља, ја мислим да је то наглашено и да то постоји управо та радна култура код Рома постоји, од времена (давнина), и наставља се...

Волим тај посао и занат (ћилимарство), али то није плаћен посао колико се пуно ради, али кад немамо другог излаза вец нема ста друго да се ради. Волела бих ипак да радим као економиста, за то сам се школовала...

Рад у радионици са металом? То је оно што волим, што обављам, разумеш? Није ми тешко, оно сад за плаћање је мало критично знас... (уз смех...) Ја бих си ишао на специјализацију у мом домену, за неку масину за нешто што ја радим, иначе овако, не знам не бих..."

Такође, може се закључити да постоји изражена солидарност и спремност за колективне акције које имају за циљ решење неких заједничких проблема. Ромска популација у овом граду је уједначена и по питању економског положаја и по питању културних карактеристика. Вреди напоменути постојање пословног духа који подразумева организован приватни посао који надилази индивидуалне или породичне оквире (трговину или индивидуално, мало занатство), а извесан број испитаника је потврдио да би радо почео неки већи посао уколико би се указала прилика.

Прокупачки Роми су у једном периоду у прошлости такође великим делом били запошљени у фирмама у граду. Међутим, изгледа да је ромска заједница овде остала у економском погледу хетерогенија пошто такође добар део популације остао у зони сиве економије. Ова подељеност у економији се огледа и у подељености у културним обрасцима. Треба напоменути и да Прокупље има много ближе везе са Нишом што је највећим делом последица близине ова два града. Изузетно лоша економска ситуација у граду гурнула је многе Роме потпуно у сиву економију као једини извор прихода али су многи од њих задржали професионални идентитет занатлија или радника на оним местима на којима су провели највише времена. Међутим, и код оних који раде на пијаци постоји модел одговорног односа према послу. Тај однос је најочљивији кроз однос према имену који индивидуе граде о себи трудећи се да остваре поштен и коректан однос према муштеријама као основу пословања.

"Радио бих посао стаклодувача. Тај посао знам да радим и тај посао волим. Док нисам отишао у пензију, разболео сам се 98, ја сам само од плате живео. Радио сам у фирми и водио сам бригаду од девет човека. То умем да радим, посао који сам ја конкретно радио мора да се ради у групи. А и ипак је боље да се ради у групи. Један од другог крадете занат, то сам ја и мојим радницима говорио.

Десило се да се неко непоштено понесе према мени. На пример купујеш робу на поверење а да ти полупану, или онако. Ја то рекламирам, са људима са којима ја радим они то уважавају, то су Румуни, јер са њиме дуже време радим па уважавају. Ако неко неће да врати, ако неко некога заврне, бави се мушком преваром, он губи муштерије, губи ауторитет, то се прочује.

Води се само реч тако, Цигани су непоштени. не можеш ти тако данас да превариш једног човека, сутра ће тај човек можда опет да дође, или после кроз десет дана. Значи мора да створиш једну поштену слику око себе да ти људи имају поверење у тебе да могу са тобом да раде...

Код човека стоји тврда реч, да или не. Кад једном кажеш реч онда то мора и да урадиш."

Да ли због специфичности економске ситуације у граду током последњих деценије, или из неких других разлога, прокупачки Роми чине се много покретљивијим у географском и професионалном смислу од пиротских, пре се одлучују на ризик одласка у иностранство на рад, или улазак у сиву економију као извор додатних прихода. Јако позитивна ствар је што постоји свест о угледним Ромима у граду који служе као пример.

Најзад, Ниш као највећи и град са најбројнијом Ромском популацијом чини се има највише да понуди у смислу разноврсности. У сваком случају нуди највише у смислу екстрема и у позитивном а чак и више у негативном погледу. Ипак, највећи број Рома у Нишу се бави а и раније се бавио трговином тако да је ситуација бар у том делу популације нишких Рома културно унифицирана. Видљиво је постојање различитих група: од оних који су до краја употребили своје мимикријске вештине да би се утопили у друштво до оних који живе у махали и не беже од онога што јесу. Међутим, доминантна позиција међу нишким Ромима припада људима који се баве трговином и шверцом, односно онима у сивој економији. Карактеристично за њих је изузетно лоша образовна ситуација и већи степен изолованости у односу на социјално окружење, што је добрим делом резултат неучествовања у неким формализованим и институционализованим радним односима. Са друге стране, делимичан узрок ове изолованости је и присутан став Рома који се огледао у неспремности и невољности да се укључи у шире социјално окружење, и покуша да свој статус, положај и сопствену идентификацију дефинише у нешто ширим оквирима. Специфична подкултура која се јавила код дела нишке ромске популације значила је и постојање неких вредности које су биле у великој дискрепанцији са културом у окружењу. На пример, криза основних механизма социјалне промоције попут образовања погодила је српско друштво али ни проблично у тој мери као ромско, које је и пре тога било депривирано у образовном смислу. Тако су Роми били приморани да пронађу другачије механизме социјалне промоције и признања, најчешће везане искључиво за новац, који су лакше зарађивали у хаотичној политичкој и економској ситуацији у Србији током деведесетих. Овакав културни модел дефинисао је и очекивања (нпр. схватање да држава не би смела да наплаћује порез баш њима као припадницима економски маргинализоване мањинске групе), која су након промена које су почеле од краја деведесетих постала потпуно нефункционална и прилично нереална.

Такође, од стране великог дела нишких Рома мануелни и физички рад схваћен је као нешто чега се треба стидети, а често се може чути да је најважнији факултет сам живот, улица, или кафана. За-

нимљиво је међутим да са друге стране мањина Рома која се издвојила и дистанцирала од махале, било физички, било у социо-културном погледу пуно полаже на школовање. О јакo лошем стању радне културе говори и податак да је од расположивих 180 грантова у опреми и материјалу за помоћ малом предузентиштву, прецизније, пројекту економског осамостаљивања Рома које је делио Норвешки савет за избеглице одобрено само педесетак грантова зато што је само толико Рома (реч је заправо о породицама пошто су грантови дељени као помоћ породицама) умело да изложи шта планира да ради са грантом и како планира да оствари приходе. Овај слој (везан за махалу) нишких Рома чини се да је највише претрпео током задњих година и његов опоравак биће изазов највише за саму ромску заједницу. Два најјача показатеља која говоре о карактеристикама и озбиљности проблема овог дела ромске заједнице јесу поремећај међугенерациских односа као канала преношења основних друштвених вредности, и опште неповерење и непостојања неког кодекса коректности у послу (једно од објашњења за непостојање фер плеја јесте да људи који живе испод границе сиромаштва, и посебно у константној неизвесности да ли ће успети да обезбеде егзистенцијални минимум следеће недеље или месеца, што је случај са већином Рома у Нишу, и не могу да воде рачуна ни о чему другом осим о томе како се домоћи новца и средстава за живот).

"Роми јесу радници ако им се исплати. Али да се не малтретирају, од руку на руку, пренос (мисли се на трговину).

Не бих радио у оној струци. Како да ти кажем, тежак је то посао. Ипак је то обавезан, мајсторски посао је обавезан посао. Ти ипак треба да гарантујеш за оно што направиш. Ипак се не бих упуштао у то. Свако те зајебава, не ваља ти ово, не ваља ти оно, свакакви људи има.

Што се тиче људи околo, ми се лепо слажемо, али не мож' да контактираш са свима. Е сад, ако ти је неко привржен гледа да те пређе. Јер сви су преваранти и све гледају да те преваре. Тако причам што сам мало напет и ту нема шта да се каже. Обећавао је брда и долине па ме на крају зајеб'о. Обећавао ми брда и долине и на крају ме спустио. И ја сам њему обећавао исто, али требало је да заврши посао прво да бих му ја испунио моје обећање... Узрок томе (непоштењу уопште) је немаштина.

Има доста непоштене радње. А негативне последице? Све си нађе другу страну, ћу да нађем другог човека са којим ћу да радим а тебе сам заврнуо. Успешан у животу? Па ко може да успе, само лопови. Иначе ми што радимо овако не можемо никада да стигнемо до успеха.

Успешан је онај коме је татко оставио нешто. Не можеш да успеш ако не запалиш неког, ако не зајебеш неког. Данас су сви лопови.

Ретко који људи су то на поштен начин направили, направио кућицу, ради, и то све, на поштен начин. Али има и доста људи који су на непоштен начин направили нешто да могу да преживе.

У великој супротности са овим су гледишта и ставови Рома расељених са Косова. Као најистакнутије јављају се четири основне карактеристике по којима се косовски Роми разликују од староседелца. Досељени Роми виде староседеоце Роме (и у извесној мери и остале) као јако неморалне и непоштене. Један од разлога за ово схватање такође је евидентан у тврдњи расељених да су станарине у граду повећане од када су они дошли. Међутим, разлике које су довеле до овог схватања треба превентивно тражити у самим животним вредностима и културним обрасцима ове две групе. Међу староседеоцима, као што је било речи, влада уверење да данас свако свакога хоће да превари и покраде. То потврђују и Роми са Косова који су у много случајева и сами искусили то. За разлику од овога, патријархално друштво на Косову имало је јасна правила која су се заснивала на усменој речи, и која је важила готово универзално (по мојим сазнањима у знатно мањој мери у односу са Србима). Реч се поштује као закон и иза тога стоји цела особа својим интегритетом и кршење дате речи повлачи и негативне последице.

Друго, живот између две националне групе које су у међусобном конфликту, и где тај конфликт почива на националном идентитету изгледа да је утицао и на то да се национални идентитет и самосвест код косовских Рома развије у много већој мери него другде. Живот им је често био оријентисан на балансирање између Срба и Албанаца, где су често обе групе захтевале безрезервну лојалност (углавном не нудећи много заузврат), а снага притиска оваквих захтева је често зависила од дневнополитичких дешавања.

"Ми Роми смо били приморани да научимо језике, и албански и и српски и ромски, ипак смо били три четири позиције на лествици испод. Ипак, мора да признам да су други били школованији. Ми Роми смо се више занимали музиком, избегавали школу."

Треће, ситуација на Косову од краја осамдесетих година до краја деведесетих била је нешто другачија у односу на ону у којој су се нашли Роми из Србије. Животни стандард и услови живота Рома на Косову били су виши него у Нишу, и добар део њих је имао солидне и простране куће. У ситуацији када се у Србији остајало без

посла на Косову су људи добијали посао, а Роми су били у прилици да се боље интегришу у социјалном и економском погледу.

"Ми смо у породици сви радили у Приштини. Али има и Рома који нису радили. Радна места су се отворила кад су Албанци штрајковали па кад су масовно напустили посао. И тад је била велика прилика за све нас Роме који нисмо имали шансе да се запослимо зато што се запошљавало по кључу. У једној фирми седам Албанаца, два Србина а оно једно место за остале, Турке, Бошњаке, Роме. Али и без обзира на све ово ми са Косова смо били више заинтересовани за државни посао."

Коначно, резултат оваквих услова живота јесте и степен солидарности који је међу косовским Ромима виши него код староседелца, конкретно Рома из Ниша. Ова солидарност представља социјални капитал који група, уколико остане довољно кохерентна може искористити зарад побољшања сопствене позиције, способности да се групни интереси на релативно артикулисани начин изложе, а затим и организују као група зарад остварења тих интереса. Наравно, овај потенцијал у великој мери зависи и од окружења које уколико поставља превише баријера може у перспективи довести до ерозије поменутог потенцијала.

Роми, у смислу карактеристичних културних образаца, су релативно нехомогена популација са значајним разликама када упоредимо градове који су релативно близу, или чак и различите групе у истом граду. Поред географске, физичке дистанце, социјална дистанца која постоји такође утиче на формирање модела економске културе и очигледно је да Роми који су били запошљени деле са већинским становништвом исте културне моделе везане за економију. Тамо где је социјална дистанца била већа, што због животних околности а што због саме ромске заједнице, модели су једноставно другачији. Показало се, нарочито на примеру Ниша да су нарушени породични и међугенерациски односи узрок урушавања културних модела који обезбеђују изградњу позитивног односа према раду и школовању.

Социјални контекст и последице

Ромска култура у стању у каквом данас постоји је скуп културних фрагмената карактеристичних за поједине групе унутар етничитета и резултат су различитих животних искустава и историјских околности. Оно што недостаје јесте кохезивни односно везивни елемент, који би повезао колективно искуство иманентно свим или бар највећој већини ромских група у један културни систем (у смислу истицања и повезивања најважнијих елемената), и дефинисао опште

вредности као културни образац неопходан да Рома изведе из вековног живота на маргини у социјалном, економском и политичком погледу. Историја Рома може дати неке елементе али непостојање писаних докумената и непосредног "живог" искуства сопствене историје и континуитета саме ромске заједнице не дају много разлога за оптимизам. Ситуација у ширем социјалном окружењу такође не пружа основу за консолидацију с обзиром да и сам већински Српски народ нема јасну представу и недвосмислено искуство сопствене историје. Карактеристично за српско друштво у овом тренутку је и покушај реконструкције стварности према идеолошким премисама оних који ретрадиционализацију спроводе, пренебрегавајући при том чињеницу да четрдесет година аутентичног социјализма јесте део српског идентитета и културе. Зашто је овај дискурс ка већинском народу важан? Зато што указује на контекст и пружа један од могућих модела за процес утемељеног етничког освешћавања код Рома. Лош модел тешко да може да пружи добар пример једној мањинској етничкој групи у утемељењу свести о себи као групи са социјалним положајем и историјском улогом у српском друштву. Како се дефинисати према нечему што је и само великим делом неутемељено и недефинисано као прихваћени друштвени модел или колективно знање?

Са друге стране, постоје и другачији културни модели сопственог дефинисања, они који се ослањају на унутаргрупне карактеристике и праксу. Процент образованих у ромској популацији је изузетно мали, али су последице оваквог стања веома видљиве. Не улазећи дубље у разлоге зашто је број образованих мали чињеница је да изузетно велики број необразованих има врло мале шансе да себи обезбеди релативно добро запослење и на тај начин искорачи из егзистенцијалног грча или "зачараног круга сиромаштва" у коме се налази. Са аспекта мотивације рад чија је једина сврха обезбеђивања минимума неопходног за преживљавање не оставља пуно маневарског простора, времена и за бављење активностима чији резултати могу бити видљиви тек након извесног временског периода. Притисак да се сваког дана готово сва енергија уложи у обезбеђивање ресурса потребних за живот до сутра драматично редукује временску перспективу у којој се живот одвија. У оваквим околностима говорити о култури готово је беспредметно, а најбољи начин изласка из економске маргинализације јесте школовање, што Роми увелико препознају. Ресурс којим ромске заједнице углавном не располажу јесу околности потребне за неометано образовање деце.

Ово истраживање је надам се успело да пажњу усмери са питања да ли можемо говорити о економској култури Рома на разматрање о томе у ком контексту можемо говорити о економској култури Рома. Наравно, коришћени материјал се може интерпретирати и нешто другачије откривајући више детаља или неке нове односе и

условљености између радне, економске културе, и околности у којима је група живела/живи. Искуство и виђење Рома из једног насеља врло често неће бити исто као и оно везано за неку другу групу Рома. Оно што је добијено овим истраживањем јесте пресек економске културе у једном тренутку, и указивање на неколико закључака.

Један од највећих проблема Рома је образовање које би обезбедило професионалну оспособљеност за равноправно учешће на тржишту рада, када наравно такво тржиште почне да функционише у Србији. Предуслов за професионално образовање је основно образовање које директно зависи од познавања језика, и зато велики значај имају обданишта и забавишта за ромску децу где између осталог уче језик на коме треба да имају наставу. Ромима се такође, бар код неколико генерација на почетку овог процеса мора пружити посебна стручна и материјална помоћ код школовања деце. Стручна би обухватала стални надзор и саветовање са породицама око охрабривања и подршке деце и родитеља да деца заврше школу. Материјална би требало да покрије трошкова школовања за оне који то не могу сами, односно за већину. Ово су ресурси којима велики број ромских заједница не располаже, а неопходни су излазак из сиромаштва и економско оснаживање овог дела популације.

Рани бракови су један од главних разлога за прекид школовања, и требало би радити на промени културног обрасца који промовише и резултира у високом броју раних и малолетних бракова. Ради реафирмације неких вредности у оквирима саме ромске заједнице потребно је повести кампању промене националне свести која би поставила неке узоре и моделе прихваћене и углавном неупитне у самој заједници, на пример довести у фокус угледне Роме у прошлости и сада чији је углед резултат успеха у послу и професији којом се баве. За овакво нешто нису потребни спољни ресурси већ консензус унутар саме ромске заједнице и воља образованих Рома да сопствену енергију и знање уложе у активности које промовишу групни а не индивидуални интерес. У крајњем случају, промене изнутра доводе и до промене ка споља, односно до представе коју шире социјално окружење формира о некој групи.

Да се вратимо на концептуални оквир изнешен на почетку текста. Аргументи са почетка текста о културној херметичности и изузетној жилавости ромског културног обрасца у свакодневно контексту стоје у специфичном односу: жилавост културног обрасца је оно на шта ће многи указати прстом тврдећи да се роми не могу променити. Са овог становишта културна херметичност је само до краја логички консеквентно изведен закључак. Међутим, како ова отпорност ромског културног обрасца стоји у контексту поређења популација Рома из поменута три града? Отпорност на промене културних образаца и херметичност културе подразумева да су Роми без обзира

на локацију на којој живе прилично културно униформни, без обзира на различито социо-економско окружење. Чињенице, пак, говоре нешто друго. Свакодневна деоба животног простора у истом контексту, статусу и социјалној улози, рецимо радника у фабрици, неизбежно доводи и до ослањања и развијања појединих културних образаца, а запостављање других. Ово је нарочито случај ако је критеријум по коме се индивидуа позиционира у групи базира на постигнућу на радном месту а искључује компоненту етничке припадности. То се најбоље види у екстрему по питању перцепције у преференцијама, схватању и односу према послу између испитаника из Пирота наспрам испитаника из Ниша. Разлог таквој разлици је без сумње другачије социјално, економско и културно окружење у којем су ове две групе живеле, и различити изазови са којима су се као појединци и као група сретали, и који су постали део колективне свести. Коначно, израженији степен националне самосвести код Рома са Косова је такође резултат специфичних животних околности у којима се група налазила. Инсистирањем на националним идентитетима и разликама двеју већинских група на Косову постављен је контекст у коме је врло важно бити припадник етничке групе. У таквом се контексту уређење социјалних односа заснива на етничкој припадности као једном од најважнијих критеријума а рационалан одговор групе која не припада ниједној од већинских група, и припадника те групе је изграђивање сопственог националног идентитета и свести. Другим речима, то је одговор на захтев околине да се група и припадници те групе културолошки идентификују и позиционирају у оквиру ширег социјалног и политичког контекста. Као и у случају економске социјализације, и овде се ради о процесу, дуготрајној изложености специфичним околностима. Понекад, као у случају повлачења косовских Албанаца са радних места, околности које су део неке друге приче као резултат отварају шансе за некога ко на први поглед нема много везе са конкретним догађајима.

Коначно, како тумачити једну другачију појаву где се и многи Роми који живе у махали а ближе су повезани са ширим социјалним окружењем, било кроз професионалне везе, социјални статус или другачије, жале на проблеме које им менталитет махале намеће. Махала, као социјална група и феномен чини се способном да у оквиру физичког простора који заузима успостави поредак који важи "унутра", ка припадницима махале и у оквиру махале, као дистинктивног ентитета у односу на шири социјални и физички контекст. Не улазећи у детаље о карактеристичним одредницама махале као социо-културног феномена, можемо ипак утврдити да је једна од социјалних функција махале контрола њених припадника и санкционисање оних који се не понашају у складу са правилима која важе у махали. На овај начин се успоставља граница социјалног животног простора у

махали као примарног, и околног света као секундарног. Колика је снага ове врсте контроле зависи у великој мери од околине. Уколико околина поставља превише ограничења и баријера припадницима махале, или у околини не постоје канали којима би припадници махале остварили интензивније и јаче социјалне контакте изван махале, остају окренути себи и животу у махали као важном социјалном ресурсу који ваља штити, без обзира на карактеристике тог ресурса. Отуда, оно што се дешава у махали у извесном смислу и јесте резултат и функција чирег социјалног контекста, што примери наведени у овом тексту сугеришу. Приступ већем броју разноврсних механизма социјалне промоције на различитим социјалним нивоима доводи до смањења социјалне дистанце, умањује ригидност унутрашње социјалне контроле групе и до веће размене културних образаца, што у крајњем случају умањује утемељеност и снагу негативних стереотипа.

Литература

- Branković, Srbobran, *Ni konsolidacija ni restauracija, već manipulacija: slučaj Srbije saopštenje* na XVII World Congress Of International Political Science Association, Seoul, Avgust 17-21, 1997. [dostupno na] <http://www.srbobranbrankovic.com/radovi>, (12.02.2006)
- Cvetković, Vladimir, *Sa margina: Romi i zanimanja*, Punta, Niš 2003.
- Harrison E Lawrence and Huntington P Samuel (Ed.). *Culture Matters How Values Shape Human Progress*. Basic Books, New York 2000.
- Misztal, A. Barbara, *Informality Social Theory and Contemporary Practice*, Routledge and New York, 1997.
- Berger, Peter L. and Luckmann, Thomas, *The Social Construction of Reality, A Treatise in the Sociology of Knowledge*, Penguin Books, London 1991.

Vladimir Cvetković, Niš

SOCIAL CONTEXT AND RESILIENCE OF ROMA CULTURE

Summary

Roma cultural pattern is often perceived as one of the corner stones and sources of prejudices towards Roma. Although not explicitly, resilience and hermetic nature of this pattern are the most common characteristics behind manifested prejudices, as assumed condition or characteristic of Roma communities. Analysis of research results from three towns in southern Serbia puts the assumption of resilience and hermetic nature of the cultural pattern within a broader socio-cultural context and points out differences between communities that live in different surroundings.

Key Words: Roma Culture, Prejudices towards Roma, Social Context and Cultural Characteristics